

OCENE IN POROČILA

Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo : začetki slovenske etnogeneze. Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche = Anfänge der slowenischen Ethnogenese. Ur. Rajko Bratož. Ljubljana : Narodni muzej Slovenije; Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2000. 1130 strani.

Pričujoči zbornik sloni na predavanjih, ki so bila predstavljena na simpoziju v Ljubljani, septembra 1998. Vsega skupaj obsega 37 prispevkov, večinoma v slovenskem ali nemškem jeziku, v posameznih primerih tudi v italijanščini ali angleščini. Slovenskim prispevkom so dodani – pogosto zelo obširni – povzetki v „zahodnih jezikih“, „zahodnojezičnim“ prispevkom pa slovenski povzetki. K nazornosti prikazov pripomorejo številni zemljevidi in slike. Branje in uporabo zbornika znatno olajšujejo dodana kazala oseb, krajev in avtorjev ter celo kazalo virov.

Dvojni zbornik se pričinja z razdelkom „Uvodni zgodovinski referati“. Kakor je v svojem prispevku „Pomen zgodnesrednjeveških etnogenez za nastanek moderne slovenske nacionalne identitete“ (str. 15–21; navedene strani na tem mestu in v nadaljevanju ne vključujejo povzetkov) prikazal Vasilij Melik, ki se ukvarja z zgodovino novega veka, so ljudje v zgodnesrednjeveški zgodovini ponovno prepoznali svojo pripadnost Slovanom, lastno naravnost in staroslovansko svobodo. – Hartmut Wolff v velikem pregledu, ki vključuje „Domneve o koncu antičnih oblik življenja v jugovzhodnem alpskem prostoru“ (str. 27–39) prihaja do izsledka, da so bile sledi kontinuitete v tem prostoru sorazmerno redke ter da so se Slovani znašli pred vnovičnim začetkom na predantični ravni. Vplivi romansko prežetega sveta naj bi tja večinoma prodrli kasneje in od zunaj. – Herwig Wolfram v svojem provokativno naslovljenem članku „Nenemški izvor besede ‚deutsch‘“ (str. 41–54) ugotavlja, da je bila beseda izvorno tuja oznaka za „Nemce“, ki so jo uporabljali v severni Italiji in je šele kasneje postala samostojno ime.

Sledi razdelek s prispevki, ki so posvečeni „Vprašanju kontinuitete: zaton ali preoblikovanje antike“. Andreas Schwarcz (str. 59–70), Jörg Jarnut (str. 73–78) in Lujo Margetić (str. 81–94) predvsem na podlagi pisnih virov preučujejo politično zgodovino obravnavane regije; bizantinska oblast v Istri je imela v 8. stoletju le še formalni značaj. – Hartmut Wolff analizira navedbe geografa iz Ravene (str. 97–105; le za območje Kranjske ima podatke o poselitvi, ki ne temeljijo na virih, ki izvirajo že iz poznega cesarskega obdobja). – Peter Kos je sestavil pregled novčnih najdb na današnjem ozemlju Slovenije (str. 107–117); dokazujejo razvito denarno trgovanje v vzhodnogotskem kraljestvu. Iz karolinškega obdobja izvira le en sam kovanec. – Slavko Ciglencečki (str. 119–134) se z arheološkega vidika ukvarja z višinskimi naselbinami, ki so nastale kot pribežališča, kamor se je zateklo romansko prebivalstvo. – Max Martin meni (str. 141–196), da analiza moških grobov s saksii (bojnimi noži) in pasovi iz 6. stoletja v Kranju zaenkrat ne dovoljuje etničnega umeščanja pokopanih, saj bi le-ti lahko bili tako Romani kakor tudi Germani. – Franz Glaser prikazuje (str. 199–217), da so se cerkvene in politične strukture, ki so se izoblikovale v antiki, dobro ohranile do konca vzhodnogotske vladavine in deloma še do konca 6. stoletja. – Sabine Landstätter (str. 219–238) je v Dravski dolini našla sledi krščanske kontinuitete vse do 8. stoletja. Vendar naj bi že pred slovansko poselitvijo upadla družbena delitev dela; obstoječi vakuum naj bi omogočil hitro slavizacijo. – Robert Müller (str. 241–253) preučuje zaton antike in njeno preživetje v prekodonavski Panoniji, Željko Tomičić (str. 255–296) pa v južni Panoniji, na današnjem Hrvaškem. Slovansko-avarsko koeksistenco tu lahko spremljamo več kot dve stoletji. – Volker Bierbauer (str. 299–327) nam glede Furlanije postreže s temeljnimi potezami poselitvene zgodovine z arheološkega vidika.

Naslednji osrednji razdelek „Etnogenetski procesi od pozne antike do 8. stoletja in njihove organizacijske oblike“ se začinja s prispevkom Helmuta Castritiusa (str. 331–338) o nedokončanih oziroma neuspešnih etnogenezah v pozni antiki. – Walter Pohl (str. 341–353) preučuje odnos med Avari in Slovani. Slednje so kot enoto dojemali od sredine 6. stoletja dalje; Pohl posebej poudarja vpliv antičnih imen na kasnejša lastna

in tuja poimenovanja Slovanov. – Peter Štih (str. 355–386) analizira pričevanja virov o politični in družbeni strukturi slovanskega prebivalstva v zgodnjem srednjem veku; kot zgrešene zavrača interpretacije, v skladu s katerimi naj bi Karantanija segala vse do Save. – Neven Budak (str. 395–400) nasprotuje tezi, ki jo je pred kratkim predstavil Mladen Ančić, po kateri naj bi se območje, ki mu je vladal Ljudevit, razprostiralo še na današnje slovensko ozemlje, hrvaška vladavina pa naj bi že v 9. stoletju segala vse do savske nižine. Budak šele v 10. in 11. stoletju zasledí dokaze za tesne vezi med obalnim območjem in notranjostjo dežele; vendar po mnenju pisca recenzije tudi teh nikakor ne bi smeli precenjevati. – Harald Krahwinkler (str. 403–422) sistematizira oznake, ki jih viri uporabljajo za „Slovane“, v nemškem prostoru večinoma „Wenden“, ki jih v nekaterih primerih povezujejo z „Vandali“. – Da bi mogel določiti pomen pogosto obravnavanega stavka o Modestovem posvečevanju cerkva v delu *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, je Andrej Pleterski (str. 425–475) za vse relevantne besede izvedel distributivno analizo v celotnem besedilu in prišel do izsledka, da v nasprotju s sugestijami prejšnjih prevodov ne gre za tri cerkve, temveč le za eno pri Karantancih in eno v Liburniji. – Béla Miklós Szöke (str. 477–500) se ukvarja z arheološko podobo Slovanov na jugozahodnem Madžarskem, Erik Szameit (str. 507–544) pa v Avstriji. – Petra Leben-Seljak (str. 549–556) predstavlja rezultate, ki jih je dala raziskava najdb zgodnjersrednjeveških skeletov; tudi tu je mogoče zaslediti splošno evropsko tendenco k vse širšim lobanjam. – Tone Cevc (str. 559–575) prihaja do sklepa, „da je slovenska ljudska kultura ohranila presenetljivo mnogo kulturnih elementov, katerih vir verjetno lahko iščemo v kulturi romaniziranih staroselcev“. – V prispevku, ki obravnava zgodovino znanosti, Irena Mirnik Prezelj (str. 581–604) prikazuje instrumentalizacijo arheoloških najdb za potrebe aktualnih nacionalnih teženj; etnogenetske raziskave so po njenem mnenju po eni strani vpete v razpravo strokovne znanosti, po drugi strani pa v interese, ki jih narekuje javnost.

Zadnji osrednji razdelek je posvečen različnim raziskavam s področja „Cerkvene, umetnostne in literarne zgodovine, jezikoslovja, onomastike in novoveške zgodovine“. Rajko Bratož (str. 609–649) v nadaljevanju svojih številnih del o poznoantični in zgodnjersrednjeveški cerkveni zgodovini severne Italije in zahodne Južne Evrope prikazuje vlogo gradeškega patriarhata v desetletjih monoteletskega spora (638–681). Poleg teološkega problema je šlo tudi za zavračanje bizantinskih zahtev po prednostnem položaju. V tem času je še mogoče prepoznati določene stike Gradeža z ostalinami cerkvenih struktur v notranjosti dežele. Kasneje propadla škofija Cissa je po Bratoževem mnenju ležala med Pulo in Limskim kanalom, škofijski sedež je bila najverjetneje Betika severno od Pule (str. 642). – Heinz Dopsch (str. 659–690) oriše vlogo Salzburga kot misijonskega in cerkvenega središča; Sergio Tavano (str. 693–708) se posveča zgodnjersrednjeveški umetnosti v Furlaniji in Istri. – Kurt Karpf se ukvarja z gradnjo cerkva kot sredstvom reprezentance v času oblikovanja gospostvenih tvorb in pokristjanjevanja. Pleteninastih okrasov ne zasledimo le na obali, temveč tudi v samih karantanskih cerkvah iz 8. stoletja. – Fritz Lošek (str. 731–747) nam nudi pogled na Salzburg kot središče zgodnjersrednjeveške latinske književnosti. – Stefano Di Brazzano (str. 749–784) nasprotuje identifikaciji kozmografa Etika Histra s salzburškim škofom Virgilom, kakršno je predlagal Heinz Löwe, temveč se pridružuje mnenju Otta Prinza, da naj bi Kozmografija najverjetneje nastala na območju med Bodenskim jezerom in Toursom.

Otto Kronsteiner se v svojem prispevku o slovanskih krajevnih imenih v Avstriji (str. 787–799) zavzema, da pri imenih na območju današnje Slovenije, na Koroškem in na jugozahodnem Madžarskem tudi glede srednjega veka ne bi uporabljali izraza „slovansko“ (ali „alpsko-slovansko“), temveč bi vselej govorili o „slovenščini“. O tem, ali je takšna modernizacija zgodovinske pojmovnosti smiselna, bi lahko razpravljali; vendar je moteč predvsem polemični podton članka in njegovo nagibanje k poenostavljanju. Namesto kritičnega aparata zasledimo le seznam avtorjevih spisov o obravnavani tematiki. Uganka je, kako Kronsteiner prihaja do ugotovitve, da hrvaški knjižni jezik „pravzaprav obstaja šele od 20. stoletja dalje“. Državna meja med Hrvaško in Slovenijo nikakor ne obstaja „še od hrvaške neodvisnosti dalje“ (str. 794); temveč se v veliki meri pokriva z mejo med nemškim cesarstvom in srednjeveškim ozemljem Slavonije oziroma z novoveško Hrvaško v okviru dežel Štefanove krone. Kljub vsem skupnim potezam hrvaški kajkavski dialekt vendarle nikakor ni „pravzaprav identičen slovenščini“. Le kot zanimivost lahko navedemo, da Kronsteiner odklanja pojem etnogeneze za srednji vek. Pojem naj bi bil Stalinova [[?!?!]] iznajdba in naj bi se navezoval na „državno zaukazano nastajanja narodov“ (kot primere navaja Makedonce in Moldavce) v 20. stoletju.

Če se povrnemo h treznejšim prispevkom: kakor prikazuje Christian Hannick v svojih raziskavah najstarejše slovanske cerkvene terminologije (str. 801–807), so prvi prevajalci v krogu Cirila in Metoda

lahko posegali po zametkih že obstoječega krščansko-verskega besedišča v slovanščini, ki ga tudi prevoda Psalterija in Nove zaveze, ki sta delovala kot nekakšna norma, nista povsem zatrla. – Uwe Ludwig (str. 809–827) povzema stanje raziskav Čedajskega evangeliarja in posebej obravnava spominske vpise osebnosti iz slovanskih oblastnih tvorb. V kateri cerkvi natančno se je evangeliar nahajal, ko so se vanj vpisovali v drugi polovici 9. stoletja, ostaja nejasno; vendar jezikovni pokazatelji – „romanska“ pisava slovanskih in germanskih imen – z gotovostjo kažejo na Furlanijo. – Janez Stanonik (str. 829–837) v koncentraciji cerkva, posvečenih francoskima svetnikoma sv. Martinu in sv. Egidiju med Savinjsko dolino in Sotlo ter na območju med Pohorjem in Savinjskimi Alpami vidi indic za to, da bi se mogli tu vse do visokega srednjega veka ohraniti ostanki romanskega prebivalstva. – Prispevek Darje Mihelič o „Etnični podobi Karantanije in njenih prebivalcev v spisih zgodovinarjev od 15. do 18. stoletja“ (str. 839–948) po obsegu dosega manjšo monografijo. Avtorica razlikuje tri skupine: najstarejša dela se še neposredno navezujejo na srednjeveško izročilo. Druga skupina stremi k eksplicitno germanski, tretja k slovanski identifikaciji. Le delo Marcusa Hansiza ne vsebuje protonacionalne programatike.

Po povzemajočih poročilih predsednikov posameznih sekcij so natisnjeni tudi prispevki sklepne diskusije. Na tem mestu naj omenimo v latinščini predstavljeno stališče Milka Matičetova, ki nasprotuje pristašem venetske teorije, po kateri so Slovenci avtohtoni potomci Venetov (str. 1005–1009). Aktualnost navidez tako oddaljene teme, kateri je bil posvečen simpozij, se pokaže v izvajanjih Hans-Dietricha Kahla (str. 978–993) o novih stolničnih vratih v Ljubljani, na katerih je poleg drugih spominskih krajev slovenske zgodovine upodobljen tudi knežji kamen na Gosposvetem polju na Koroškem in zvoniki cerkve pri Gospe Sveti. Kahlu se to zdi neprimerno prilaščanje zgodovinske dediščine, kajti zgodovino Koroške naj bi jasno razlikovali od zgodovine Slovenije. Karavanško mejo primerja z mejo ob Renu, ki odmejuje Alzacijo. Recenzent ob pogledu na vrata verjetno ne bi bil začuden, kajti izbira spominskih krajev je vselej poljubna. Ena izmed možnih perspektiv slovenske narodne zgodovine je v tem, da izhajajoč iz etnične kontinuitete vključuje v zgodovino, ki je opredeljena kot lastna, tudi sledi nekdanj večjega slovanskega poselitvenega prostora.

Naposled se vsi prispevki umestijo v „konvencionalno“ dojemanje poznoantičnih in zgodnjersrednjeveških etnogenetskih procesov v prostoru med vzhodnimi Alpami, Panonsko nižino in severnim Jadranom ter ga potrjujejo s pomočjo nadaljnje diferenciacije posameznih pojavov. Zbornik prav zato deluje v smeri preprečevanja šablonskih zgodovinskih konceptov, ki jih je mogoče agresivno nacionalno instrumentalizirati. Dolgoročno gledano predstavlja neobhodno izhodišče za vsakogar, ki se ukvarja s starejšo zgodovino Slovenije in njenih sosed.

Ludwig Steindorff
prevod Amalija Mergole

Janez Cvirn, Andrej Studen, **“Ko vihar dirjajo hlaponi”**. K socialni in kulturni zgodovini železnice v 19. stoletju. Ljubljana : Slovenske železnice ; Železniški muzej, 2001. 70 strani. (Zbirka Tiri in čas ; 12).

Na vlaku pogosto beremo. Največkrat prebiramo najrazličnejše “lahko čtivo”, nekateri, bolj večji koncentracije, pa se morda potopijo tudi v bolj študijsko literaturo. Zdaj lahko eni in drugi sežejo po isti knjigi, ki je po obsegu in pripovedništvu teksta primerna tudi že za razmeroma krajše razdalje. Knjigo “Ko vihar dirjajo hlaponi” je namreč moč prebrati “ko vihar”, lahko pa se “hlapončkom” posvetimo tudi bolj natančno. Zanimivo pa je, da se tokrat naše potovanje skozi besedilo lahko na zelo prikupen način stopi smiselno tudi s sredstvom s katerim potujemo. Nevsakdanji pojav branja kulturne in socialne zgodovine železnice “in situ” nosi poseben čar, ker je to prav posebna knjiga o železnici. Namreč, prebirati resne zgodovinske teze o obojestranskih učinkih med železnico in človekom v XIX. stoletju ter obenem z nasmehom na ustnicah zdrsniti skozi dobro izbrane citate v trenutku, ko po njenih tirih debelo stoletje kasneje letiš kot ptiček iz kraja v kraj, je zelo izvirno in hkrati prijetno opravilo. Prijetno pa gre lahko pogosto tudi s koristnim. Korist iz tega pa bi morda lahko na prikupen način izzval tudi založnik – Slovenske železnice, ki bi lično oblikovan in z lepimi barvnimi reprodukcijami slikovnega materiala obogaten prodajni artikel (le to knjiga založnikom danes vedno bolj predstavlja) ponudil denimo potniku